

SANDRA HARDING

Episztemológiai kérdések

Hogyan kell igazolni a feminista társadalomtudományi kutatások eredményeként létrejövő elemzéseket? Bizonyos értelemben tulajdonképpen nem kellene feltennünk ezt a kérdést, hiszen minden kutató felvonultatja a kutatása eredményeit igazoló bizonyítékokat. Ezek azonban gyakran nem fogadhatók el azok számára, akik a férfiak tapasztalatait, értékeit és ítéleteit tekintik az emberi tapasztalás paradigmájának, a nőket viszont csupán mindennek éretlen, részleges, vagy éppen deviáns változataként kezelik. Néhány tekintetben tehát a nők és a társadalmilag meghatározott nem [*gender*] újabb elemzéseinek episztemológiai háttere kimondottan konfliktusban áll a hagyományos episztemológiákkal, mégpedig olyan módokon, amelyek nem mindig kerülnek napfényre. Így gyakran problémaként merül fel az elemzések létjogosultságának igazolása. Emellett bizonyos kérdésekben a feminista episztemológiák maguk is kimondottan szemben állnak egymással, s ezek a feminista igazolási stratégiák közötti ellentétek eddig szintén rejtve maradtak.

Ha egyszer magunkra vállaljuk azt, hogy a nők tapasztalatait forrásként felhasználjuk tudományos problémák felvetésében, hipotézisek, érvek megalkotásában csakúgy, mint nőknek szánt kutatási témák tervezésében s abban, hogy a kutatót ugyanarra a kritikus síkra helyezzük, mint kutatása alanyát, akkor többé nem élhetünk a hagyományos episztemológiai feltételezésekkel. Ezek a célok indítják a feminista társadalomtudósokat olyan kérdések felvetésére, mint hogy ki lehet a világ dolgainak ismerője [*knower*] (csak férfiak?), milyen feltételeket kell kielégítenie egy feltevésnek ahhoz, hogy legitim tudásként ismertessék el (csak a férfiak tapasztalatait és megfigyelései próbáját kell kiállnia?), mit lehet megismerni (lehet-e „szubjektív igazságokat”, amelyeket csak nők vagy éppen csak a nők egy csoportja ismer fel, tudásnak tekinteni?). Ugyanezek a célok állnak a háttérben, amikor rákérdeznek az objektivitás természetére (megkívánja-e az objektivitás a „nézőpont nélkülséget?”), a kutató és vizsgálódása alanyainak megfelelő kapcsolatára (követelmény-e, hogy a kutató az alany szempontjából érdekektől és szenvedélytől mentes és társadalmilag láthatatlan legyen?), illetve a tudás megszerzésének céljaira (a férfiak számára kell ismereteket adni?).

A fenti kérdések mindegyike hosszás vita témája lehetne. Ehelyett azonban az a célom, hogy áttekintést adjak a hagyományos ismeretelméletek és a (belőlük merítő) feminista elemzések között feszülő meghatározó ellentétekről, valamint maguknak a feminista episztemológiáknak az ellentéteiről. E feszültségeket olyan formájukban vizsgálom, ahogyan két problémára adott válaszként megjelennek. Először felvázolom az egymásnak ellentmondó kísérleteket annak a ténynek a magyarázatára, hogy éppen a politikai értékíté-

* A Sandra Harding, szerk.: *Feminism and Method* (Bloomington: Indiana University Press, 1987.) című kötet (181–190. old.) összefoglaló tanulmánya. A számunkban olvasható két cikket a kiadó engedélye alapján közöljük.

lettel bíró kutatási folyamatok szolgálnak teljesebb és kevésbé torzított társadalmi elemzésekkel. Itt megfigyelhetjük a „feminista empiricista” és a „feminista álláspont” episztemológiák közti ellentétet, valamint azt, hogy miként állnak ezek szemben a hagyományos ismeretelméletekkel, amelyekből merítették. Ezek után röviden megvizsgálom egyfelől e két episztemológia ellentétét, másfelől pedig azt a posztmodern szkepticizmust, amely az ilyen, magunkról és a világról szóló „igaz” – vagy legalábbis kevésbé hazug – történetek elmondásának kísérleteit fogadja.¹

Vezethet-e az átpolitizált kutatás teljesebb és torzulásmentesebb eredményekhez?

A hagyományos episztemológiákkal szembeni feminista kihívás a következő problémából fakad. A feminizmus egy társadalmi változásért küzdő politikai mozgalom. A tudomány önmeghatározásának szemszögéből a „feminista tudás”, „feminista tudomány”, „feminista szociológia” – vagy éppen pszichológia vagy közgazdaságtan – már nevében is önellentmondást hordoz, hiszen a tudományos ismeretszerzésnek eredendően értékmentesnek, objektívnek, szenvedélymentesnek, érdekmentesnek kell lennie. A tudomány önmeghatározása alapján normái védelmet nyújtanak a politikai érdekekkel, célokkal és vágyakkal szemben (például a feminista érdekekkel, célokkal, vágyakkal szemben). Különösen a tudomány „módszerét” szokás úgy tekinteni, mint ami megvédi a kutatás eredményeit a kutatók társadalmi értékítéleteitől. Mégis nyilvánvaló mindenki számára, hogy számos megállapítás, amely kimondottan feminista kérdésfelvetés által meghatározott kutatásokon alapul, sokkal elfogadhatóbbnak tűnik (jobban alátámasztott, megbízhatóbb, kevésbé torzított, bizonyítékokkal jobban igazolt), mint azok a nézetek, amelyeket felvált. Hogyan erősítheti meg a kutatás objektivitását annak politikai fűtöttsége?

Feminista empiricizmus

A társadalomkutatók első válasza erre a problémára a feminista empiricizmus. Kutatási beszámolóikban gyakran megtalálhatjuk azt az érvet, hogy a kutató által elutasított szexista [nemi sztereotípiákkal és előítéletekkel átitott – ford.] és androcentrikus megállapítások társadalmi szűklátókörűségre vezethetők vissza. A társadalmi szűklátókörűséget mint hamis nézeteken (hiedelmeken, szokásokon, tudatlanságon vagy helytelen oktatáson) és ellenséges attitűdökön alapuló előítéleteket szokás meghatározni. Ezek az előítéletek különösen a tudományos probléma behatárolásakor és definiálásakor jelennek meg a kutatás során, de a kutatómunka megtervezésekor és az adatgyűjtés, illetve az értelmezés szakaszában is jelentkezhetnek. A feminista empiricisták szerint a szexista és androcentrikus elfogultság kiküszöbölhető a tudományos kutatás létező módszertani normáinak szigorúbb követésével; a kutatási eredmények ilyenfajta elfogultságáért a „rossz tudomány” vagy a „rossz szociológia” stb. a felelős.

De hogyan láthatná meg a tudományos közösség (a szociológusok, pszichológusok, stb. közössége), hogy a kérdés jelentősebb, mint csupán az

egyéni elfogultság problémája – hogy a munkáját kultúra-szerte elterjedt androcentrikus előítéletek formálják? Itt figyelhetjük meg a társadalmi felszabadítást célzó mozgalmak, például a nők mozgalmának jelentőségét. Ahogyan Marcia Millman és Rosabeth Moss Kanter rámutatott, a társadalmi felszabadítást célzó mozgalmak „lehetővé teszik, hogy az emberek szélesebb perspektívából lássák a világot, mert elvetik azokat a szemellenzőket, amelyek behatárolják a tudást és megfigyelést”. A nők mozgalma pontosan ilyen lehetőségeket teremtett. Emellett a feminista empiricisták gyakran rámutatnak arra, hogy a nők mozgalma új lehetőséget nyit meg nő kutatók és feminista kutatók (nők és férfiak) előtt, akik a szexista férfiaknál nyitottabbak arra, hogy észleljék az androcentrikus elfogultságot.

Ez az igazolási stratégia egyáltalán nem ellentmondásmentes. Mégis, gyakran ezt tartják a feminista episztemológiák közül a legkevésbé fenyegetőnek, mégpedig két okból. A legfontosabb az, hogy látszólag érintetlenül hagyja a tudomány önmeghatározását a megfelelő tudományos kutatás alapelveit illetően, úgy, ahogyan azokat a diákoknak tanítják, a törvényhozásban idézik és a televízióban bemutatják (függetlenül attól, hogy a tudósok tulajdonképpen hisznek-e bennük vagy sem). Ez az igazolási stratégia, úgy tűnik, legfőképpen az empiricizmus gyakorlatának hiányosságai, nem pedig maguk az empiricista normák szempontjából jelent kihívást: a kutatás fő áramlatai nem eléggé tartják be saját normáikat. Másszóval tehát azok, akik ezt a véleményt vallják, úgy gondolják, hogy a társadalmi értékek és politikai célok új kérdéseket vehetnek fel, amelyek kitérítik a kutatás horizontját és felhívják a figyelmet arra, hogy a kutatás folyamatában nagyobb figyelemmel kell eljárni. A magyarázat logikája és a kutatás azonban továbbra is a standard empiricista szabályokat követi.

Mi több, hogy fokozzuk az ilyenfajta nézetek elfogadhatóságát, magukhoz a modern tudomány születéséért felelős erőkhöz vagy a tudományos fejlődés később széleskörben elismert pillanataihoz is fordulhatunk. Végére is, nem a XV–XVII. század között lejátszódó polgári forradalom tette lehetővé a modern gondolkodók számára, hogy szélesebb perspektívából lássák a világot? Nem ez a hatalmas, a feudalizmusból a modernizmusba vezető társadalmi forradalom vetette el azokat a szemellenzőket, amelyek a korábbi ismeretgyűjtést és megfigyelést gátolták? Nem a késői XIX. század proletárforradalma a felelős egy újabb ugrásért a tudás objektivitása értelmezésében, hiszen lehetővé tette az osztályharcok társadalmi viszonyokra gyakorolt hatásának megértését? Végül pedig, nem voltak a XX. századi európai és amerikai kolonializmus lebontásának nyilvánvaló pozitív hatásai a tudományos ismeretek gyarapodására? E történelmi perspektívából tekintve a napjainkban folyó női forradalom csak a legutóbbi e forradalmak sorában, amelyek mindegyike közelebb visz bennünket a modern tudomány megalkotóinak céljaihoz.

Habár úgy tűnik, a feminista empiricizmus összhangban áll az empiricista trendekkel, a további elemzés megmutatja, hogy a feminista elem három irányból is mélyen aláássa a hagyományos empiricizmus feltételezéseit: a feminista empiricizmusnak radikális jövője van.² Először is, azt állítja, hogy a részleges és torzult magyarázatok és értelmezések formálásában szerepet játszó társadalmi elfogultság kiküszöbölésében a „felfedezés kontextusa” ponto-

san ugyanolyan fontos, mint az „igazolás kontextusa”. A hagyományos empiricizmus szerint a megfigyelő társadalmi identitása nem bír jelentőséggel a kutatás eredményeinek „jósága” szempontjából. Nem feltételezik, hogy különbséget jelenthet a kutatási eredmények feltáró erejében, objektivitásában és egyéb tekintetekben az, hogy a kutató vagy a kutatók közössége fehér vagy fekete, kínai vagy brit, gazdag vagy szegény rétegből származik. A feminista empiricizmus azonban azon az állásponton van, hogy valószínűbb, hogy a nők (vagy feministák: nők és férfiak egyaránt) mint csoport az androcentrizmus korlátaitól mentes megállapításokra jussanak, mint a férfiak (nem feministák), tehát valószínűbb, hogy ebben az értelemben objektív kutatási eredményeket érnek el. Állításuk szerint az általában elfogadott társadalmi elméletek szerzői egyáltalán nem ismeretlen személyek: nyilvánvalóan férfiak, rendszerint a hatalmon lévő osztályhoz, fajhoz, kultúrához származó férfiak. Azok, akik azonosítják és meghatározzák a tudományos problémákat, egyben társadalmi ujjlenyomatukat is rajta hagyják e problémákon, akárcsak az általuk előnyben részesített megoldásokon.

Másodszor, a feminista empiricizmus mindehhez kapcsolódva kijelenti, hogy a tudományos módszer nem hatékony a társadalmi előítéletek eltüntetésében, amelyek ugyanolyan széles körben elterjedtek, mint az androcentrizmus. Különösen igaz ez akkor, amikor az androcentrizmus a probléma behatárolásának és definiálásának fázisában jelenik meg a kutatás folyamatában. A hagyományos empiricizmus szerint a tudományos módszer kiküszöböl minden társadalmi elfogultságot, mialatt a hipotézis annak szigorú ellenőrzésén és próbáin végigfut. A feminista empiricisták ezzel szemben azzal érvelnek, hogy a természet és társadalmi élet androcentrikus képe csak azoknak a hipotéziseknek férfiak általi ellenőrzéséből bontakozik ki, amelyeket annak alapján állítanak fel, hogy mit találnak a férfiak problematikusnak az őket körülvevő világban. A probléma tehát nem csak az, hogy az androcentrikus nézeteket leginkább kihívás elé állító hipotézisek hiányoznak azok közül az alternatívák közül, amelyeket a nemi sztereotípiák köréből ki nem lépő kutató végiggondol, amikor saját hipotézisét próbáknak veti alá, hanem az is, hogy a hagyományos empiricizmus nem készíti a kutatókat arra, hogy ugyanarra kritikus síkra helyezték magukat, mint amelyen kutatásuk alanyai vannak. Ebből következően, amikor nem feminista kutatók érveket gyűjtenek egy hipotézis mellett vagy ellen, a „tudományos módszer”, ilyen irányultság hiányában képtelen arra, hogy behatárolja és kiküszöbölje a kutatási folyamatot formáló androcentrizmust.

Végül a feminista empiricisták gyakran felhívják a társadalomtudósokat a létező kutatási normák szigorúbb betartására. Másrészt viszont ez úgy is értelmezhető, hogy pontosan e normák követése vezet az androcentrikus eredményekhez.³ Ezek a normák maguk is olyanok, hogy elsősorban azokra a kérdésekre adnak válaszokat, amelyeket a férfiak tesznek fel a természetről és a társadalomról. Ez egyben azt is jelenti, hogy e normák lehetetlenné teszik azoknak a módoknak a mélyreható vizsgálatát, amelyek révén az adott kultúrában elterjedt nézeteket nem lehet kiküszöbölni a kutatási eredményekből. A nők világa és a nemek közötti társadalmi viszonyok megbízható képeinek kialakítása gyakran alternatív kutatási megközelítést kíván, amely kihívást je-

lent a hagyományos kutatási szokásokkal szemben és mélyreható kérdéseket hoz a felszínre, amelyeket többé nem lehet a perifériára szorítani devianciaként.

Így tehát a feminizmus felerősíti a filozófia és a tudomány társadalmi vizsgálatának jelenlegi tendenciáit, amelyek az empiricista episztemológiai feltevéseket problémaként fogalmazzák meg.⁴ Léteznek feszültségek az empiricista igazolási stratégiák feminista alkalmazása és az eredeti empiricista episztemológia között, azonban az empiricizmus nem az egyetlen forrás, amelyet a nőmozgalom politikája és a nőkkal, valamint a társadalmilag meghatározott nem kérdéseivel foglalkozó újabb kutatások közti szoros kapcsolat igazolására felhasználtak.

A feminista álláspont

A feminista kutatás eredményei igazolásának kérdésére a feminista álláspont teoretikusai adják meg a másik választ. A tudásról feltételezzük, hogy tapasztaláson alapul. A feminista megállapítások tudományos szempontból pontosan azért lehetnek jobban elfogadhatóak, mert teljesebb és kevésbé torzult társadalmi tapasztalásból erednek; s ez jelenti egyben próbájukat is. Ezen elmélet szerint a nők tapasztalatai, amelyeket a feminista elmélet elfogad kiindulópontként, a férfiakénál teljesebb és kevésbé torzult ismeretek megállapításához adnak lehetséges alapot. Így tehát az álláspont-teoretikusok a feminista empiricistákétól eltérő magyarázatot kínálnak arra nézve, hogy a társadalmi értékek és politikai célok által irányított kutatás miként vezethet mégis empirikusan elfogadhatóbb eredményekhez.⁵

Ez az igazolási mód Hegelnek az úr és szolga viszonyára vonatkozó meglátásában gyökerezik, valamint Hegel nézeteinek Marx, Engels és Lukács általi „proletár állásponttá” fejlesztett formájában.⁶ Ezen érvelés szerint az emberi tevékenység vagy az „anyagi lét” nem csupán struktúrálja, hanem korlátozza is az emberi megértést: amit teszünk, az alakítja és leszűkíti azt, amit megismerhetünk. Nancy Hartsock érvelése szerint, ha az emberi tevékenység két különböző csoport (mint például a férfiak és nők) számára alapvetően szembenálló módon struktúrálódik, „várhatjuk, hogy mindkettő képe a másik megfordítottja lesz, s hogy a dominancián alapuló rendszerekben a hatalmon lévők világképe részleges és visszás lesz.” A hatalmon lévő osztályokhoz és fajokhoz tartozó férfiak fenntartják maguknak a jogot, hogy csak bizonyos fajta emberi tevékenységeket végezzenek, a többit a nőkre és a többi, az alvetett csoportokhoz tartozó férfiakra osztják. Amit a többiekre hagynak, azt pusztán természeti tevékenységként racionalizálják – legyen az fizikai munka, érzelmi munka, reprodukció, gyermeknevelés – szemben azzal, amit kimondottan kulturális tevékenységnek tartanak és maguknak sajátítanak ki. Természetesen „uralkodó” tevékenységeik (társadalmunkban a menedzsment és a közigazgatás) nem létezhetnének, ha mások nem lennének kénytelenek a hatalmon lévők által lenézett társadalmi munkafolyamatokat elvégezni.

Az álláspont-teoretikusok szerint a tudás az elnyomottak számára csak az elnyomóik elleni küzdelmek során jelenhet meg. A férfidominancia elleni feminista küzdelmek során bontakozhat csak ki a női tapasztalatból a társadalmi valóság igazibb (vagy kevésbé hamis) képe – szemben azzal, ami a hatalmon lévő osztályhoz és fajhoz tartozó férfiak társadalmi tapasztalatai pers-

pektívája alapján rendelkezésre áll. Így tehát a feminista álláspont nem olyasvalami, amit valaki egyszerűen a magáénak vallhat, hanem inkább egy elért eredmény. (Ebben a tekintetben az álláspont különbözik a nézettől.) A feminista álláspont eléréséhez részt kell vennünk abban az intellektuális és politikai küzdelemben amely szükséges ahhoz, hogy a természetet és társadalmat annak a lenézett tevékenységnek a szemszögéből lássuk, amely a nők társadalmi tapasztalatait kialakítja, a férfiak „uralkodó nem” tapasztalatának részleges és visszás perspektívája helyett.

A feminista empiricizmushoz hasonlóan a feminista álláspont is rámutat az elődjének tekintett elmélet kulcsproblémáira. Míg a marxizmus szerint a szexizmus teljességében az osztályviszonyok következménye, csupán a felépítmény társadalmi intézményeiben és a burzsoá ideológiában meglévő probléma, a feminista változat a nemi viszonyokat a társadalmi élet és nézetek ugyanolyan eredőjének tartja, mint a gazdasági viszonyokat. A feminista empiricizmushoz hasonlóan az álláspont-megközelítés is alapvető nemi osztályoknak tekinti a nőket és a férfiakat. A marxista feltevésekkel szemben a férfiak és nők nem pusztán – vagy talán elsődlegesen – gazdasági osztályok tagjai, habár az osztály, akárcsak a faj és a kultúra, szintén közvetíti és befolyásolja a nők lehetőségeit arra, hogy a természetről és társadalomról empirikus módon megfelelő ismereteket szerezzenek. Ahogy a feminista empiricizmus radikális jövője rámutat olyan episztemológiai feltevésekre, amelyeket az empiricizmus nem tud elfogadni, a feminista álláspont radikalizmusa is rámutat olyan episztemológiai feltevésekre, amelyeket a marxizmus nem tud magáénak vallani.

Az olvasónak ezen a ponton fel kell idéznie, hogy az álláspont-teoretikusok nem védik a relativizmus egyetlen formáját sem. A kötet bevezető esszéjében [a jelzett *Feminism and Method* c. kötetéről van szó – a szerk.] azzal érveltem, hogy a feminista kutatók sohasem állítják azt, hogy a nők és a férfiak társadalmi tapasztalatai egyforma alapot adnak megbízható ismeretek szerzésére. Ez a fajta relativista megállapítás nem jelenik meg ezen episztemológiák vagy igazolási stratégiák szintjén, amint ezt korábban már megjegyeztem. Például nem egyaránt igaz az, hogy a férfiak tapasztalata adja a tudományos problémák egyetlen legitím alapját, ahogyan azt a hagyományos társadalomtudomány feltételezi, valamint az, hogy a nők tapasztalata adja a tudományos problémák legitím alapját, nem is szólva azok legjobb alapjáról, ahogyan azt az álláspont-teoretikusok állítják. Az álláspont-teoretikusok szerint ez az egyenlőtlenség annak a ténynek a következménye, hogy a férfiak tevékenységei nem csak formálják tudásuk horizontját, hanem fenn is tartják érdekeltységüket abban, hogy a nők elnyomásából származó fájdalomról ne legyen tudomásuk.

Választanunk kellene tehát a feminista empiricizmus és a feminista álláspont igazolási stratégiája között? Úgy gondolom, nem. Az igazoló stratégia szerepe a meggyőzés, ezért fontos észrevennünk, hogy ez a két stratégia igen különböző közönséget tud megnyerni. A feminista empiricizmus pontosan azért hasznos, mert a hagyományos és a feminista tudományos vizsgálódás igazolásai közötti folytonosságot hangsúlyozza, mégpedig a társadalomtudósok értelmezésének megfelelően. Ezzel szemben a feminista álláspont a

társadalmi folyamatok megértésében a XIX. századi osztályharcok és a feminista vizsgálódás által keltett radikális megmozdulások közötti folytonosságot emeli ki. Ezt viszont a politikai közgazdaságtan művelői értékelik, és azok, akik tájékozottak a Kuhn-utáni történetírás és a tudományozsziológia terén. A két episztemológiát láthatóan dialógus köti össze, viszonyuk pedig tükrözi az uralkodó diskurzusban tapasztalható liberális-marxista vitát az emberi természetről és a politikáról. Az egyik felfogás előnyben részesítése a másikkal szemben talán sokkal többet jelent, mint amit a feminizmus az eredeti ideológiákból vállalni kívánna; hiszen az is alakít bennünket, amit elutasítunk, nemcsak az, amit elfogadunk.

A két feminista episztemológia közötti feszültségek, akárcsak belső feszültségeik, átmeneti jellegükre vallanak. Átmeneti episztemológiák ezek, és jó okunk van ezt érénynek tekinteni. Vizsgáljuk meg ezeket, mielőtt rátérnénk az egymásnak ellentmondó feminista episztemológiai válaszokat előhívó második kérdésre.

Átmeneti episztemológiák

Az átmeneti kultúráknak átmeneti episztemológiák felelnek meg. Valamilyen értelemben minden modern kultúra (szemben a hagyományosakkal) változásokon megy keresztül, ezért átmenetinek tekintendő. Talán minden legitim modern episztemológia átmeneti. Ám a történelemben vannak pillanatok, amelyek átmenetibb jellegűek, mint a többi, s mi éppen egy ilyen pillanatban élünk.

Az átmeneti kultúrákban az episztemológiák és a tudományok gyakran feszült viszonyban állnak egymással. Ha visszatekintünk a történelemre, azt láthatjuk, hogy a tudósok gyakorta használtak igazoló stratégiákat, amelyeket saját lényegbe vágó tudományos állításaik ástak alá (néha minden szándékoságtól mentesen). Például az első modern tudósok rutinszerűen hivatkoztak vallási nézetekre tudományos állításaik igazolásául; az egyik fő indok, amiért nézeteiket el kell fogadni, mondták, az, hogy a tudomány „erősíti a vallásos hitet és a tanultságot”, amint az Úr terveinek nagyszerűségét részleteiben megmutatja. Néhányan gondolhatták úgy, hogy a vallási tekintélyre való hivatkozás kifizetődő lépés a tudományos eredmények egyház általi cenzúrája fényében. Sok tudós azonban láthatóan hitt abban, amit mondott. Kétségtelenül nem vették észre, hogy tudományos megállapításaik egy olyan világ formálásának folyamatába illettek, ahol az Istenre való hivatkozás sokak számára már nem lesz kielégítő többé a természeti jelenségek magyarázatában.

Tehát feszültséget tapasztalunk a feminista episztemológiai vitákban az episztemológiák és a tudományok között. Mi is átmeneti kultúrában élünk: a feminizmus eredménye és oka is egyben a jelenlegi változásoknak. Talán a tudományoknak és episztemológiáknak mindig is feszült viszonyban kell lenniük egymással: amennyiben a tudásra vonatkozó állítások tökéletes összhangban vannak az alátámasztandó állításokkal, aggódnunk kell, hogy milyen tudás került elnyomás alá, mi lett eltagadva, föld alá kényszerítve. Végül is a feminista tudósok pontosan az ilyen hegemon tudomány/episztemológiát utasítják el. Az androcentrikus biológia és társadalomtudomány „bizonyította”, hogy a nők biológiailag és társadalmilag alsóbbrendűek a férfiaknál, az

androcentrikus episztemológia pedig azt állította, hogy csak a férfiak lehetnek a világ megismerői, vagyis egyben azok, akik legitim módon megkérdőjelezhetik a biológia és a társadalomtudományok állításait. Így nem csoda, hogy nehéz volt aláátmasztani a feminista társadalmelemzéseket.⁷

Jó okunk van tehát arra, hogy a feminista empiricista és álláspont-megközelítés közötti feszültségeket értékesnek tekintsük. Mindkét eredeti episztemológia implicit módon hivatkozik valamilyen autoritásra (az individuuméra, az aszociális megfigyelőre; a bémunkás férfiera), amelyet a nők sajátos tapasztalatain alapuló kutatás kihívás elé állít. Átmeneti világunkban azonban a liberális és a marxista értelmezéseket tartják még mindig legitimnek a társadalomtudományok terén. Ha a nők szava a tudás kérdéseiben már elismert és elfogadott lenne, ez azért volna lehetséges, mert nem lenne már szükségünk sajátosan feminista társadalomtudományra. A feminista episztemológiákon belüli ellentétek mutatják, hogy nem vagyunk külön helyzetben, mint az első modern csillagászok, akik egy mondatban hivatkoztak a „vallásos hit és a tanultság erősítésére”, amelyet a teleszkóp használata vinne előbbre. Talán a köztük levő ellentétek, bár maguk nem adnak megoldást, utat mutatnak egy olyan világ felé, ahol nem a hagyományos androcentrikus tekintély felé mutatott jámborság lesz a legelfogadottabb módja az új tudás legitimálásának.⁸

Lehetséges-e a feminista tudomány?

Az episztemológiai kérdések második csoportja egyrészt a feminista empiricista és álláspont-teoretikusok, másfelől pedig a felvilágosodás eszméinek feminista kritikusai, a posztmodern feministák között vetődött fel. Az empiricisták és az álláspont-teoretikusok egyaránt a társadalmi világ olyan leírását próbálják megalapozni, amely kevésbé részrehajló és torzult, mint a jelenlegiek. Ebben az értelemben véve feminista tudományt próbálnak meg létrehozni – olyat, amely jobban tükrözi a körülöttünk lévő világot, mint a hagyományos társadalomtudomány nem teljes és torzító leírásai. Ez a tudomány nem váltaná fel az egyik nem iránti lojalitást a másik irántival, hanem a tudomány objektivitását segítené elő. A posztmodern feministák ezzel az episztemológiai vállalkozással szemben vetnek fel kérdéseket. Létezhet-e a feminista tudomány, avagy minden tudomány arra ítéltetett, hogy újraalkossa a világban létezés nemkívánatos – és ráadásul még talán androcentrikus – módjait?

Úgy tűnik, a feminista empiricisták és az álláspont-teoretikusok által elkezdett episztemológiai vállalkozással szembeni szkepticizmusnak két valamelyest elkülöníthető forrása van. Az egyik azoktól a feministáktól ered, akik olyan, egyébiránt távolálló diskurzusok résztvevői, mint a szemiotika, a dekonstrukció és a pszichoanalízis. A másik kritikai irányzat a színesbőrű nők írásaiban jelenik meg.

Az említett diskurzusok mind nagyfokú szkepticizmussal tekintenek az értelmet, tudományt, nyelvet, haladást és a szubjektumot/ént érintő univerzalizáló megállapításokra. Így mindkét vizsgált feminista episztemológiai stratégia legitim célpontjává lett az ilyen kétkedésnek, mivel feltételezik, hogy érvelés, megfigyelések, haladó politika révén a feminista küzdelmek által életre hívott autentikusabb „én” elmondhat „egy igaz történetet” a „világról”:

lehetséges, hogy lesz egy feminista szerző, aki megalkot egy új „alaptörténetet”, egy, a feminista kutatás által a felszínre hozott, a társadalmi életről szóló történetet. A kritikusok majd válaszolnak, de „talán a 'valóság' csak az úr hamisan egységesítő szemszögéből lehet 'egy' struktúrája. Vagyis a 'valóság' csak annyira tűnhet egy szabályrendszer által irányítottnak vagy egy társadalmi viszonyrendszer által meghatározottnak, amennyire egy személy vagy csoport dominálni tudja az egészet.”⁹

Ez a fajta kritika rámutat arra, hogyan alkotja meg a tudomány az emberi értelem regényét olyan tükörként, amely egy ott lévő, tükrözésre készen álló világot tükrözhet.¹⁰ Ezzel szemben nyomon tudjuk követni („a valóságban?”), hogy a történelem bármely pillanatában számos „alvetett tudás” van jelen, amelyek konfliktusban állnak egymással, ám sohasem tükröződnek azokban a történetekben, amelyeket a domináns kultúra mond el a társadalmi életről. Ezen is túlhaladóan néhányan úgy érvelnek, hogy a nők ezeknek az alvetett tudásoknak elsődleges hordozói – tulajdonképpen tehát a női szubjektum „a különbségek színtere”.¹¹ Ebben a perspektívában sohasem lehet egy feminista tudomány, szociológia, antropológia vagy episztemológia, csupán számtalan történet, amelyet különböző nők mondanak el különböző tudásuk alapján.

A két episztemológiai stratégia által sugallt egységes feminista perspektíva kritikájának másik forrása a színesbőrű nőktől származik. Bell Hooks például azt állítja, hogy a feminizmust nem az teszi lehetségessé, hogy a nőknek bizonyos tapasztalataik közösek, hiszen a nők tapasztalata a patriarchális elnyomásról faj, osztály és kultúra szerint eltérő. Ehelyett azonban a feminizmus megfogalmazza azt a tényt, hogy a nők szövetségben köthetnek a férfi-dominancia minden formája elleni egységes ellenállásukban.¹² Így nem létezhet „egy” feminista álláspont a társadalmi élet igaz történeteinek létrehozójaként. Feltehetőleg csak feminista indíttatású ellenállások és a hamis történetek kritikái létezhetnek. Nem létezhet feminista tudomány, mert a feminizmus állásfoglalása az uralom történeteivel szemben a feminizmust a tudomány művelésének bármely kísérletével szemben antagonisztikus ellentétbe állítja, legyen az akár androcentrikus, akár nem. A posztmodernizmus eme vonulatai gazdagabbak és összetettebbek, mint amit ez a rövid összefoglalás feltárhat, ám már ebből is érzékelhetők a problémák, amelyeket ezek a feminista episztemológiák számára felvetnek.

Azt jelenti ez, hogy a feministáknak hajlandónak kellene mutatkozniuk arra, hogy feladják azokat a politikai előnyöket, amelyek egy új, kevésbé elfogult s pontosabb társadalomtudomány létrehozásának hitéből származnak? A társadalomtudósok alighanem azt válaszolnák a posztmodern kritikusoknak, hogy igenis szükséges feminizmusainkat szövetségbe egyesítenünk mindazon módok ellenében, amelyek révén az uralom létrejön és intézményessé válik. Korai lenne azonban, ha a nők hajlandóak lennének feladni mindazt, ami sohasem volt a birtokukban. Szükséges-e, hogy a nők – fajra, osztályra vagy kultúrára való tekintet nélkül – ésszerűnek tartsák, hogy feladják a vágyat, hogy első ízben saját tapasztalatuk szemszögéből ismerjék és értsék meg a világot? Mint számos feminista irodalomkritikus rámutatott már, talán csak azok „adhatják fel” a felvilágosodás előnyeit, akik élvezhették is ezeket.¹³

Mindez tehát újabb ok arra, hogy nagyra értékeljük a két episztemológiai megközelítés feszültségeit. Kritikusan kell gondolkoznunk az ismeretszerzésnek, de különösen a tudományok művelésének alapvető indítékairól, akkor is, amikor átfőmáljuk őket a feminizmusok (így, többes számban!) céljainak érdekében.

Könnyen belátható, hogy az új feminista elemzések felborítják a tudásra vonatkozó hagyományos feltevéseket, amikor megkérdőjelezzik a jól ismert, nőkről, férfiakról, társadalomról alkotott nézeteket. Hogy is lehetne ez másképp, ha az ismeretszerzés útjai oly nagy jelentőséggel bírnak a társadalom életében való részvételünkben?

Fordította: Molnár Edit Katalin

Jegyzetek

1. A jelen kérdések korábbi, de teljesebb tárgyalása megtalálható *The Science Question in Feminism* című kötetemben (Ithaca, N.Y.: Cornell University Press, 1986.)
2. Zillah Eisenstein mutatott rá erre a liberális feminizmussal kapcsolatban, amely a feminista empiricizmus által képviselt politikai elmélet az episztemológiában. Lásd *The Radical Future of Liberal Feminism* (New York: Longman, 1981.) és Catherine McKinnon elemzését a jelen kötet jogi tanulmányában az empiricista „objektívizmus” és a liberalizmus kapcsolatáról.
3. Például majdnem minden társadalomtudományi ágban probléma az, hogy a kutatás normája szerint csupán férfi kutatók foglalkoznak férfi adatközlők beszámolóival mind a férfiak, mind a nők nézeteit illetően. Elég széles körben elfogadott az a nézet, hogy a férfiak egyaránt androcentrikus értelmezését adják mind a férfiak, mind a nők nézeteinek és viselkedésének.
4. Az empiricista episztemológiai feltevések további kortárs szociológiai kritikáira példákat lásd: Bloor, David, *Knowledge and Social Imagery* (London: Routledge & Kegan Paul, 1977.); Knorr-Cetina Karin, *The Manufacture of Knowledge* (Oxford: Pergamon, 1981.); valamint Latour, Bruno és Woolgar, Steve, *Laboratory life: The Social Construction of Scientific Facts* (Beverly Hills, Calif.: Sage, 1979.). Az empiricista episztemológiának a marxizmusból közvetlenül többet merített kritikáiról lásd például Kowalowski, Leszek, *The Alienation of Reason: A History of Positivist Thought*, ford. N. Guterman (Garden City, N.Y.: Anchor Books, 1969.); valamint Sohn-Rethel, Alfred, *Intellectual and Manual Labour* (London: MacMillan, 1978.).
5. Rákérdezés esetén feminista kutatókat empiricista úton védő társadalomtudósok elismerhetik, hogy a nők tapasztalatainak felhasználása sokkal többet jelent, mint a kutatás horizontjának kitágulását. Például, habár Millman és Kanter esszéjének nyitó bekezdéseit jogosan úgy szokás értelmezni, mint az empiricista igazolás alkalmazását, tanulmányuk egyensúlya arra utal, hogy teljességgel tisztában vannak azzal, hogy a hagyományos szociológia állandó részrehajlása a nőkről és a társadalom életéről alkotott visszás nézetekhez vezetett. Ha a feministák csak azt állítanák, hogy a férfiak tapasztalata csupán részben jelenthet alapot az ismeretek megfogalmazásához, akkor a relativizmus elfogadható episztemológiai álláspont lehetne – szemben azokkal az érvekkel, amelyeket én sorakoztattam fel a kötet bevezető esszéjében. Ehelyett, pontosan azért, mert nem tehetjük meg, hogy „hozzákeverjük a nőket” és a társadalmilag meghatározott nemet a létező társadalomtudományi nézetekhez, a relativizmus nem elfogadható. A létező nézetek nem egyszerűen nem vesznek tudomást a nőkről és a társadalmilag meghatározott nemről; de el is

torzítják a társadalom életének teljességéről alkotott képünket azáltal, hogy nem vesznek tudomást arról, mi módon alakítják ezek a társadalom életét, és hogy hamis állításokat tesznek mindkettőről.

6. A jelen kötetben a feminista álláspont episztemológiáját Dorothy Smith és Nancy Hartsock tanulmányai képviselik. Lásd az idézeteket ezekben az esszékben. Ezt az episztemológiát vizsgáló további nagy hatású tanulmányok: Flax, Jane, 'Political Philosophy and the Patriarchal Unconscious: A Psychoanalytic Perspective on Epistemology and Metaphysics'. In: *Discovering Reality: Feminist Perspectives on Epistemology, Metaphysics, Methodology and Philosophy of Science*, szerk. S. Harding és M. Hintikka (Dordrecht, Hollandia: Reidel Publishing Co., 1983.); Rose, Hilary. 'Hard Brain and Heart: A Feminist Epistemology for the Natural Sciences'. In: *Signs: Journal of Women in Culture and Society*, vol.9, no.1. (1983.). Lásd még saját cikkemet, 'Why Has the Sex-Gender System Become Visible Only Now?' In: Harding és Hintikka: *Discovering Reality*. Vajon MacKinnon is álláspont-episztemológiát javasol?
7. Alkalmas pillanat ez arra, hogy az olvasó feltegye magának a kérdést, miért nem esik ebbe az episztemológiai csapdába a feminista vizsgálódás.
8. Lásd az angliai „Új Tudomány Mozgalom” tárgyalását W. Van den Daele 'The Social Construction of Science' c. cikkében In: *The Social Production of Scientific Knowledge*, szerk. E. Mendelsohn, P. Weingart és R. Whitley (Dordrecht, Hollandia: Reidel Publishing Co., 1977.). A *The Scientific Question in Feminism* 9. fejezetében rámutatok a XVII. századi tudományos radikálisok és a kortárs női mozgalom céljainak érdekes hasonlóságaira.
9. Flax, Jane, 'Gender as a Social problem: In and For Feminist Theory'. In: *American Studies/Amerika Studien, Journal of the German Association for American Studies* (1986.): 17. Érdekes, hogy az álláspont-episztemológia kialakulásához jelentősen hozzájáruló teoretikusok egyike itt kételkedést fogalmaz meg e nézettel kapcsolatban. Úgy gondolom, az ilyenfajta posztmodern kétségek minden álláspont-teoretikusnál fellelhetők – eggyel több ok ez arra, hogy mindkettőt átmeneti episztemológiának tekintsük.
10. Rorty, Richard, *Philosophy and the Mirror of Nature* (Princeton: Princeton University Press, 1979.) c. munkája ezen feltételezések filozófiai alapjainak erőteljes kritikáját adja.
11. Teresa de Lauretis kifejezése,. In: *Feminist Studies/Critical Studies*, szerk. T. de Lauretis (Bloomington: Indiana University Press, 1986.), p.14.
12. Hooks, Bell, *Feminist Theory from Margin to Center* (Boston: South End Press, 1983.).
13. Lásd: Miller, Nancy K., 'Changing the Subject: Authorship, Writing and the Read-ed', valamint Martin, Bidy és Talpade Mohanty, Chandra, 'Feminist Politics: What's Home Got to Do with It?' In: *Feminist Studies/Critical Studies*, szerk. T. de Lauretis.